

Wpływ stylów wychowawczych na rozwój autonomii dziecka z niepełnosprawnością

The Influence of Parenting Styles on the Development of Autonomy in Children with Disabilities

Paulina Maniak ¹

¹ Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie; ORCID: 0009-0008-5547-7742

ABSTRAKT

Celem artykułu jest analiza znaczenia stylów wychowawczych oraz postaw rodzicielskich w procesie kształtowania autonomii dzieci z niepełnosprawnościami. Autonomia rozumiana jest jako wielowymiarowy i długotrwały proces obejmujący zdolność do samodzielnego podejmowania decyzji, poczucie sprawczości, odpowiedzialność za własne działania oraz możliwość kierowania się indywidualnym systemem wartości. W pracy zwrócono uwagę na specyfikę rozwoju autonomii u dzieci z niepełnosprawnościami. Proces ten, w porównaniu z rozwojem dzieci pełnosprawnych, wymaga bardziej świadomego, systematycznego i dostosowanego do potrzeb dziecka wsparcia ze strony rodziców lub opiekunów. W treści pracy omówiono wybrane style wychowawcze: styl demokratyczny, autokratyczny oraz liberalny, wskazując na ich wpływ na rozwój samodzielności i decyzyjności dziecka. Szczególną uwagę poświęcono zjawisku nadopiekuńczości, które często towarzyszy wychowaniu dziecka z niepełnosprawnością i bywa uzasadniane troską o jego bezpieczeństwo. Podkreślono jednak, że nadmierna kontrola, wyłączenie oraz ograniczanie aktywności dziecka mogą prowadzić do obniżenia poczucia sprawczości i utrwalania zależności od otoczenia. W konsekwencji może to utrudniać podejmowanie samodzielnych decyzji oraz ograniczać rozwój autonomii. W artykule podkreślono także znaczenie komunikowania własnych potrzeb przez dziecko jako jednego z kluczowych elementów rozwoju autonomii. Wnioski płynące z analizy literatury wskazują, że wspieranie autonomii dzieci z niepełnosprawnościami powinno opierać się zarówno na zapewnianiu wsparcia, jak i na tworzeniu przestrzeni do samodzielnego działania. Świadome postawy wychowawcze sprzyjają nie tylko rozwojowi autonomii, lecz także poprawie jakości życia i funkcjonowania społecznego dziecka. Artykuł ma charakter przeglądowy i opiera się na analizie literatury z zakresu pedagogiki specjalnej, psychologii rozwojowej oraz nauk społecznych dotyczących autonomii i samostanowienia osób z niepełnosprawnościami.

Słowa kluczowe: niepełnosprawność, autonomia, style wychowawcze, pedagogika specjalna, samostanowienie

WPROWADZENIE

Celem niniejszego artykułu jest analiza mechanizmów wpływu stylów wychowawczych oraz postaw rodzicielskich na rozwój autonomii dziecka z niepełnosprawnością w perspektywie jego przyszłego funkcjonowania społecznego i jakości życia. W artykule omówiono pojęcie autonomii oraz jej znaczenie w kontekście funkcjonowania osób z niepełnosprawnościami. Przedstawiono również wybrane style wychowawcze i postawy rodzicielskie oraz ich znaczenie dla procesu kształtowania samodzielności, sprawczości i decyzyjności dziecka.

Autonomia ujmowana jest w niniejszym opracowaniu nie tylko jako zdolność do samodzielnego podejmowania decyzji, lecz także jako prawo do samostanowienia, poczucie sprawczości oraz możliwość aktywnego uczestnictwa w życiu społecznym. Współczesne ujęcia pedagogiki specjalnej podkreślają, że rozwój autonomii osób z niepełnosprawnościami pozostaje ściśle związany z jakością relacji rodzinnych, poziomem otrzymywanego wsparcia oraz możliwością podejmowania działań adekwatnych do indywidualnych możliwości jednostki.

Style wychowawcze można rozumieć jako względnie trwałe sposoby oddziaływania rodziców lub opiekunów na dziecko w procesie wychowania. Obejmują one między innymi sposoby komunikowania się z dzieckiem, reagowania na jego potrzeby, egzekwowania zasad, stawiania granic oraz okazywania emocji. Zachowania te tworzą określony wzorzec postępowania wpływający na rozwój emocjonalny, społeczny i poznawczy dziecka (Kędziera, 2021).

Autonomia stanowi podstawowe prawo i zdolność jednostki do samodzielnego regulowania własnego zachowania przy jednoczesnym poczuciu sprawczości, niezależności oraz odpowiedzialności za podejmowane decyzje (Albin i in., 2018). Jest ona integralnym elementem rozwoju tożsamości, samodzielności i uczestnictwa społecznego, które mają szczególne znaczenie w przypadku osób z niepełnosprawnościami. Analiza wpływu stylów wychowawczych na rozwój autonomii dzieci z niepełnosprawnościami pozwala lepiej zrozumieć mechanizmy wspierające ich przyszłą samodzielność oraz funkcjonowanie społeczne.

DEFINICJE AUTONOMII

Autonomia człowieka stanowi pojęcie wielowymiarowe, które w zależności od kontekstu teoretycznego i praktycznego może przybierać różne znaczenia i formy. Odnosi się ona zarówno do zdolności podejmowania samodzielnych decyzji, jak i do poczucia sprawczości oraz odpowiedzialności za własne działania. We współczesnych ujęciach pedagogiki specjalnej autonomia coraz częściej analizowana jest w kontekście samostanowienia i sprawczości osób z niepełnosprawnościami. Samostanowienie oznacza możliwość dokonywania wyborów zgodnych z własnymi potrzebami i preferencjami, natomiast sprawczość odnosi się do przekonania jednostki o wpływie na własne życie i podejmowane działania. Badacze podkreślają, że wysoki poziom autonomii i samostanowienia pozostaje istotnie związany z jakością życia, aktywnością społeczną oraz dobrostanem psychicznym osób z niepełnosprawnościami.

Pojęcie autonomii jednostki jest powszechnie uznawane za strukturę wielowymiarową. Według klasyfikacji Kicińskiego (1992) przejawia się ona w trzech płaszczyznach:

- autonomii psychicznej,
- autonomii prawnej,
- autonomii społecznej.

Autonomia psychiczna opiera się na respektowaniu indywidualnych koncepcji dobra jednostki. Autonomia prawna zakłada poszanowanie prawa innych ludzi do własnych przekonań. Z kolei autonomia społeczna umożliwia samodzielne podejmowanie decyzji życiowych w obszarach, w których jednostka posiada odpowiednią wiedzę i kompetencje. Autonomia człowieka rozwija się na przestrzeni wielu lat, pierwsze próby uniezależnienia się od rodziców lub opiekunów nie są przejawem dojrzałej niezależności, a jedynie fazy

sprzeciwu (Skibska, 2012). Osiągnięcie pełnej autonomii wymaga czasu i wzięcia odpowiedzialności za siebie oraz innych. Pomimo, że autonomia to prawo i zdolność do decydowania o samym sobie i możliwość kierowania się własnymi zasadami wynikającymi z wewnętrznie ukształtowanych praw moralnych, to nie jest ona nieograniczona. Autonomia jednostki nie ma charakteru nieograniczonego, ponieważ kończy się w momencie naruszania praw, wolności i dóbr innych osób. Ostatecznie bycie osobą autonomiczną polega na umiejętności dokonywania wolnych i rozumnych wyborów oraz braniu za nie pełnej odpowiedzialności, przy jednoczesnym wymaganiu od otoczenia, aby szanowało nasze prawo do samostanowienia.

Autonomia jest nierozzerwalną częścią postrzegania jakości życia każdej jednostki, w przypadku osób z niepełnosprawnością posiadanie autonomii ma szczególny wpływ na zadowolenie z życia. Subiektywne poczucie satysfakcji z życia rośnie wraz z malejącymi ograniczeniami w decydowaniu o sobie, możliwość podejmowania samodzielnych wyborów ma pozytywny wpływ na wszystkie wymiary funkcjonowania (Żyta, 2018). Bardzo ważną częścią podczas oceny jakości życia jest decyzyjność dotycząca własnej aktywności poza domem, pełnienia wybranych ról społecznych oraz nawiązywania relacji z innymi ludźmi, trudności pojawiające się w tych obszarach mogą obniżać ocenę jakości życia (Duda, 2021). W przypadku osób z niepełnosprawnościami stworzenie własnej, stabilnej autonomii chroni przed negatywnymi skutkami psychicznymi oraz fizycznymi wynikającymi z ograniczeń psychofizycznych. Niezależność ma silny związek z dalszą motywacją do rozwijania się w różnych aspektach życia, brania odpowiedzialności za własne decyzje oraz pozwala na efektywne radzenie sobie z problemami i wyzwaniem, jakie mogą pojawiać się podczas codziennego funkcjonowania. Wspieranie samodzielności i decyzyjności osób z niepełnosprawnościami ma realny wpływ na ich subiektywną ocenę zdrowia fizycznego, psychicznego oraz emocjonalnego (Zawiślak, 2008).

Wiele osób z niepełnosprawnością mierzy się z problemami dotyczącymi uznania ich autonomii przez społeczeństwo, wynika to zarówno z ograniczeń funkcjonalnych jak i postaw społecznych. Grupą szczególnie narażoną na takie problemy są osoby zmagające się z niepełnosprawnością intelektualną w każdym stopniu, osoby zarówno z bliskiego jak i dalszego otoczenia takiej jednostki często przejawiają skłonność do negowania jej dorosłości i świadomości podejmowanych decyzji. Takie działania prowadzą do infantylizacji, wykluczenia z dialogu na równym poziomie oraz utworzenia silnego poczucia zależności od innych przez wyręczanie, nieustanną pomoc i kontrolę nawet w czynnościach, podczas których taka pomoc nie jest potrzebna, dodatkowym problemem jest brak tworzenia przestrzeni do samodzielnego podejmowania jakichkolwiek działań takiej osoby, co często skutkuje wyuczoną bezradnością (Nowakowski, 2021). W przypadku osób z niepełnosprawnością ruchową autonomia jest zaburzona z powodu niemożności do realizacji wybranych ról społecznych. Problemem okazuje się również ograniczenie możliwości decydowania o aktywnościach poza domem, co - jak zostało wcześniej wspomniane - wiąże się z negatywną oceną jakości życia. Problemy takie jak poczucie braku kontroli nad własnym życiem, brak sprawczości i decyzyjności często wynikają z braku wiary otoczenia w możliwości osób z niepełnosprawnościami oraz z barier środowiskowych i uprzedzeń społeczeństwa. Należy zwrócić uwagę na to, że autonomia to nie tylko sprawność, ale przede wszystkim prawo do samostanowienia i podejmowania decyzji zgodnie z własnym systemem wartości.

AUTONOMIA DZIECKA

Jak wcześniej wspomniano, rozwój autonomii jest procesem długotrwałym i wielowymiarowym, który przebiega odmiennie w przypadku dziecka pełnosprawnego oraz dziecka z niepełnosprawnością. Mówiąc o autonomii dziecka pełnosprawnego warto mieć na uwadze, że swój początek ma już w dniu narodzin natomiast szczególnego znaczenia nabiera po skończeniu drugiego roku życia, kiedy to dążenie do samodzielności przez dziecko staje się codziennością dla rodziców bądź opiekunów. W tym momencie życia dziecko rozwija swoją samoświadomość i jest w stanie wyodrębnić własne „Ja” z otoczenia, jest to czas na eksplorowanie świata, który je otacza oraz nabieranie nowych doświadczeń. Wraz ze wzrostem umiejętności poznawczych dziecko nabiera coraz więcej możliwości do korzystania z wolności myśli, kreatywności oraz budowania własnych zasad moralnych (Miodek, Janiszewska-Nieścioruk, 2015). Proces kształtowania autonomii w przypadku dziecka pełnosprawnego przebiega w głównej mierze spontanicznie, a rodzice ukierunkowują dziecko stosownie do jego zdolności i wieku. W przypadku dziecka z niepełnosprawnością rozwój autonomii wymaga bardziej świadomego i systematycznego wsparcia ze strony rodziców oraz opiekunów. Proces ten jest bardziej złożony ze względu na współwystępowanie ograniczeń biologicznych, społecznych i środowiskowych. Częstym problemem w kształtowaniu autonomii dziecka z niepełnosprawnością jest ograniczenie ich aktywności poprzez nadmierne wyręczanie i pomoc. Kluczowym narzędziem do rozwoju autonomii dziecka z niepełnosprawnością jest komunikowanie własnych potrzeb, umożliwia to rozwijanie poczucia sprawczości, nawet jeżeli niepełnosprawność ogranicza samodzielną eksplorację świata. Pomimo wyraźnych różnic, które pojawiają się w procesie rozwoju autonomii dziecka pełnosprawnego oraz dziecka z niepełnosprawnością, potrzeba samodzielności i przestrzeni do decydowania o własnym życiu jest uniwersalna i ważna dla każdego, bez względu na poziom jego sprawności. Rozwój autonomii przebiega odmiennie w zależności od rodzaju i stopnia niepełnosprawności dziecka. W przypadku dzieci z niepełnosprawnością intelektualną szczególne znaczenie ma wspieranie komunikacji potrzeb oraz stopniowe rozwijanie umiejętności podejmowania decyzji w codziennych sytuacjach. U dzieci z niepełnosprawnością ruchową autonomia może być ograniczana przede wszystkim przez bariery środowiskowe oraz zależność fizyczną od opiekunów. Z kolei dzieci ze spektrum autyzmu mogą doświadczać trudności związanych z funkcjonowaniem społecznym, komunikacją i adaptacją do nowych sytuacji, co wymaga bardziej indywidualnego i przewidywalnego wsparcia ze strony rodziców oraz specjalistów.

W procesie kształtowania autonomii dziecka z niepełnosprawnością dużą rolę odgrywają postawy rodziców i opiekunów. Nadopiekuńczość, rozumiana jako nadmierne wyręczanie dziecka, ciągła kontrola jego działań oraz ograniczanie możliwości samodzielnego podejmowania decyzji, może istotnie wpływać na rozwój poczucia sprawczości i niezależności. Choć często wynika z troski i chęci zapewnienia bezpieczeństwa, jej skutkiem może być utrudnienie nabywania przez dziecko umiejętności decyzyjnych oraz osłabienie samodzielności w codziennym funkcjonowaniu. W literaturze przedmiotu nadopiekuńczość jest definiowana jako opieka, która jest nadmierna w stosunku do poziomu rozwoju oraz możliwości dziecka. Takie zachowania rodziców, choć w dłuższej perspektywie destrukcyjne dla dziecka, często wynikają z lęku przed urazami oraz chęci uchronienia potomka przed dodatkowymi niedogodnościami. Rodzice dzieci z niepełnosprawnościami często funkcjonują w przekonaniu, że wyłącznie oni są w stanie zapewnić dziecku odpowiedni poziom bezpieczeństwa i wsparcia. Dodatkowo może pojawiać się silna tendencja do współzależności

emocjonalnej. Dzieci wychowane przez nadopiekuńczych rodziców są narażone na: hamowanie rozwoju poprzez uniemożliwianie dziecku angażowania się w sytuacje budujące pewność siebie i motywację, budowaniu poczucia zależności od otoczenia, ukształtowania niskiej samooceny i poczucia braku kompetencji w dokonywaniu właściwych wyborów. Pomimo że nadopiekuńczość wynika najczęściej z głębokiej miłości i troski, paradoksalnie hamuje ona rozwój autonomii dziecka i wywiera negatywny wpływ na jego dorosłe życie. Aby zapobiegać powstawaniu takiego środowiska dla dziecka z niepełnosprawnością rodzice powinni dostawać realne wsparcie od specjalistów oraz nauczycieli pracujących z dzieckiem. Uświadomienie rodziców w temacie realnych możliwości i potencjału rozwojowego ich dziecka jest kluczowym elementem do budowania jego przyszłej autonomii (Ziemska, 1986).

CHARAKTERYSTYKA STYLÓW WYCHOWAWCZYCH

Sposoby wychowania, jakie rodzice lub opiekunowie wybierają - często nieświadomie - mają istotny wpływ na rozwój emocjonalny, społeczny i poznawczy dziecka (Zaborowski, 1980). W dalszej części omówione zostaną poszczególne style wychowawcze oraz ich potencjalny wpływ na kształtowanie tożsamości i samodzielności dziecka. Literatura przedmiotu opisuje cztery główne style wychowania: demokratyczny, autokratyczny, liberalny oraz niekonsekwentny (Przetacznik-Gierowska, Włodarski, 1994, Smetana, 1995, Santrock, 2003). W niniejszym artykule uwaga skupiona jest na trzech pierwszych, gdyż mają one największe znaczenie w kontekście kształtowania przyszłej autonomii dziecka. Pomimo że styl niekonsekwentny jest często opisywany w literaturze przedmiotu, nie został uwzględniony w niniejszej analizie ze względu na ograniczone powiązanie z problematyką autonomii dziecka z niepełnosprawnością.

Styl demokratyczny, często nazywany również stylem autorytatywnym, opiera się głównie na dialogu, wsparciu emocjonalnym oraz relacji partnerskiej między rodzicem bądź opiekunem a dzieckiem. Taki sposób wychowania sprzyja kształtowaniu u dziecka poczucia realnego wpływu zarówno na własne życie, jak i na funkcjonowanie całej rodziny. Ważne decyzje dotyczące życia rodzinnego są omawiane z dzieckiem, co pozwala budować jego poczucie przynależności i sprawczości, a także sprzyja tworzeniu relacji opartej na zaufaniu oraz pogłębianiu więzi emocjonalnych między domownikami. Dziecko jest zachęcane do podejmowania samodzielnych decyzji i działań, a jednocześnie przygotowywane do ponoszenia odpowiedzialności za własne wybory (Liberska, 2007). Demokratyczny styl wychowawczy charakteryzuje się również obecnością jasno określonych zasad. Każdy członek rodziny posiada określone prawa i obowiązki, a niewłaściwe zachowania nie są karane, lecz omawiane. Rodzice bądź opiekunowie wyjaśniają dziecku istotę przewinienia w sposób dostosowany do jego wieku oraz możliwości intelektualnych. Wymagania stawiane dziecku są adekwatne do poziomu jego rozwoju psychofizycznego i wcześniej przedyskutowane, dzięki czemu nie są narzucane jednostronnie, lecz akceptowane przez obie strony (Urbański, 2020). Pedagodzy i psychologowie podkreślają, że dzieci wychowywane w takim systemie częściej wykazują inicjatywę, lepiej radzą sobie z regulacją emocji oraz charakteryzują się większą samodzielnością w dorosłym życiu, również w przypadku występowania ograniczeń funkcjonalnych. Styl ten sprzyja rozwijaniu umiejętności podejmowania decyzji, wzmacnia poczucie kompetencji oraz chroni przed wyuczoną bezradnością, co ma szczególne znaczenie w przypadku dzieci z niepełnosprawnościami oraz pozwala na swobodny rozwój dopasowany do indywidualnych możliwości dziecka.

W przypadku dzieci z niepełnosprawnościami styl demokratyczny może odgrywać szczególnie istotną rolę w rozwijaniu autonomii i poczucia sprawczości. Umożliwia dziecku stopniowe nabywanie kompetencji związanych z podejmowaniem decyzji, komunikowaniem własnych potrzeb oraz ponoszeniem odpowiedzialności za codzienne wybory. Rodzice wspierający dziecko w sposób adekwatny do jego możliwości tworzą przestrzeń do samodzielnego działania, jednocześnie zapewniając poczucie bezpieczeństwa. W dłuższej perspektywie może to sprzyjać większej samodzielności w życiu dorosłym, lepszej jakości życia oraz wyższemu poziomowi uczestnictwa społecznego.

Styl autokratyczny przedstawia przeciwne do demokratycznego postawy rodzicielskie wobec dziecka. Opiera się na silnej kontroli, rzadko pojawia się dialog między rodzicem bądź opiekunem a dzieckiem, nie ma miejsca na dyskusję i negocjacje. Wszelkie decyzje, również te dotyczące bezpośrednio dziecka podejmowane są przez dorosłego, nieposłuszeństwo wiąże się z karą, często surową. Dziecko nie dostaje przestrzeni na wyrażanie własnej opinii oraz emocji, poglądy na różne życiowe sprawy są często narzucane przez opiekuna, co wpływa negatywnie na poczucie własnej tożsamości dziecka (Liberska, 2007). W rodzinach, w których dominują takie postawy, często pojawiają się negatywne emocje, takie jak brak poczucia bezpieczeństwa, ograniczenie poczucia sprawczości dziecka oraz konieczność podporządkowania się decyzjom rodziców. Posłuszeństwo dziecka wynika wówczas częściej ze strachu niż ze wzajemnego szacunku w relacji rodzic–dziecko. Taka forma dyscypliny ma negatywny wpływ na dziecko głównie w okresie dorastania i późniejszej dorosłości, gdyż powieli ono postawy rodziców zamiast podejmować autonomiczne decyzje. W przypadku dzieci z niepełnosprawnością styl autokratyczny może pozornie przynosić pozytywne skutki, takie jak większa przewidywalność codziennego funkcjonowania oraz łatwiejsza organizacja dnia. Może to krótkoterminowo ułatwiać opiekę nad dzieckiem. W dłuższej perspektywie taki sposób wychowania może jednak prowadzić do ograniczenia samodzielności, utrwalania zależności od opiekunów oraz trudności w podejmowaniu autonomicznych decyzji. W przypadku dzieci z ograniczeniami psychofizycznymi styl autokratyczny bywa dodatkowo wzmacniany przez nadopiekuńczość rodziców oraz lęk przed porażką dziecka. Może to negatywnie wpływać na rozwój przyszłej autonomii poprzez utrwalanie przekonania o braku kompetencji do podejmowania samodzielnych decyzji, wzmacnianie zależności od opiekunów oraz trudności w relacjach społecznych. W konsekwencji dziecko może przejawiać nadmierną uległość oraz obniżone poczucie własnej skuteczności. Dziecko nie nabywa kompetencji związanych z podejmowaniem decyzji, wyrażaniem własnych potrzeb oraz komunikowaniem własnych granic.

Długotrwałe funkcjonowanie dziecka w środowisku opartym na nadmiernej kontroli może prowadzić do ograniczenia poczucia sprawczości oraz utrwalenia zależności od opiekunów. Dziecko nie rozwija kompetencji związanych z samodzielnym podejmowaniem decyzji, rozwiązywaniem problemów oraz wyrażaniem własnych potrzeb i granic. W życiu dorosłym może skutkować to trudnościami w pełnieniu ról społecznych, obniżonym poczuciem własnej skuteczności oraz większą podatnością na wyuczoną bezradność.

Styl liberalny, zwany również permissywnym, charakteryzuje się dużą swobodą dziecka oraz ograniczoną decyzyjnością i kontrolą ze strony rodziców bądź opiekunów. Rodzice przejawiający postawy typowe dla stylu permissywnego często uważają, że do ich głównych obowiązków należy spełnianie oczekiwań dziecka, dawanie mu przestrzeni do rozwijania zainteresowań oraz zaspokajanie wszystkich potrzeb, nie tylko tych podstawowych. Styl liberalny stanowi swoiste przeciwieństwo stylu autokratycznego, w tym przypadku to dziecko ma możliwość stawiania wymagań rodzicom, którzy najczęściej je

spełniają. W takich rodzinach często panują pozytywne emocje, takie jak poczucie bezpieczeństwa, miłość oraz swoboda w wyrażaniu siebie. Jednocześnie pojawiają się trudności związane z autorytetem, jakim dziecko powinno obdarzać rodziców (Urbański, 2020). Rodzice bądź opiekunowie rzadko ingerują w zachowanie dziecka, zapewniając mu dużą swobodę w podejmowaniu aktywności i spontanicznych decyzji. W przypadku znacznego naruszenia norm moralnych lub społecznych decydują się zazwyczaj na łagodne formy reakcji, takie jak podniesiony ton głosu. W dłuższej perspektywie postawy te mogą prowadzić do negatywnych skutków, takich jak poczucie chaosu, trudności w rozumieniu norm społecznych oraz problemy w nawiązywaniu relacji. Dzieci wychowywane w tym stylu często charakteryzują się wysokim poczuciem własnej wartości, jednak mogą mieć trudności z przewidywaniem konsekwencji własnych decyzji i działań. W przypadku dzieci z niepełnosprawnościami styl liberalny bywa korzystny, ponieważ sprzyja rozwijaniu poczucia sprawczości i decyzyjności. Jednocześnie może on stwarzać zagrożenia, szczególnie gdy dziecko wymaga dodatkowej opieki i wsparcia, co może prowadzić do trudności w organizacji codziennego funkcjonowania (Santrock, 2003).

Pomimo że styl liberalny może wspierać rozwój samodzielności i poczucia wolności dziecka, brak jasno określonych granic i konsekwencji może utrudniać rozwój odpowiedzialności oraz umiejętności przewidywania skutków własnych działań. W przypadku dzieci z niepełnosprawnościami nadmierna swoboda bez odpowiedniego wsparcia i struktury może prowadzić do trudności organizacyjnych, problemów z funkcjonowaniem społecznym oraz poczucia zagubienia w sytuacjach wymagających samodzielnego podejmowania decyzji.

Należy rozróżnić pojęcia stylu wychowawczego, postawy rodzicielskiej oraz praktyk wychowawczych. Styl wychowawczy odnosi się do względnie trwałego sposobu organizowania relacji z dzieckiem i sprawowania kontroli wychowawczej. Postawy rodzicielskie dotyczą emocjonalnego stosunku rodziców do dziecka, natomiast praktyki wychowawcze obejmują konkretne działania podejmowane wobec dziecka w codziennych sytuacjach. W przypadku dzieci z niepełnosprawnościami istotne znaczenie ma również poziom wsparcia dostosowany do indywidualnych potrzeb i możliwości rozwojowych dziecka. Postawy rodzicielskie mają realny wpływ na to, jaki styl wychowawczy przejawiają rodzice bądź opiekunowie dziecka. Są to nabyte struktury, niezbędne do zrozumienia relacji rodzinnych, ukierunkowują one działania oraz emocje rodziców względem podopiecznego. W literaturze przedmiotu wyróżnia się trzy podstawowe komponenty postawy rodzicielskiej: poznawczy, związany z wiedzą i przekonaniami dotyczącymi dziecka, emocjonalny, odnoszący się do stosunku emocjonalnego rodziców wobec dziecka, oraz behawioralny, obejmujący konkretne zachowania podejmowane wobec dziecka. Maria Ziemska wyróżnia szczególnie element emocjonalny, gdyż ma on wpływ na dwa pozostałe. Postawy rodzicielskie mogą wspierać rozwój autonomii dziecka lub go ograniczać, w zależności od sposobu reagowania rodziców na potrzeby dziecka, poziomu kontroli oraz zakresu udzielanej samodzielności. Wyróżnia się zarówno pozytywne, jak i negatywne postawy rodziców.

Do pozytywnych należą: akceptacja – zarówno pozytywnych, jak i negatywnych zachowań dziecka, nie oznacza to jednak braku umiejętności karcenia za złe postawy, przy równoczesnym zachowaniu poczucia bezpieczeństwa i miłości dziecka. Współdziałanie i dążenie do wspólnego osiągnięcia wcześniej wyznaczonych celów – rodzice angażują się w życie dziecka, równocześnie pozwalając mu na wykazanie się inicjatywą. Kolejną postawą pozytywną jest rozumna swoboda, która pozwala dziecku na samodzielną eksplorację świata i podejmowanie decyzji przy równoczesnej ochronie przed zagrożeniami. Uznanie praw jest

ostatnią pozytywną postawą rodzicielską wyróżnioną w literaturze i oznacza szacunek dla indywidualności, odrębności oraz aktywności dziecka (Stróżyńska, 2019).

Do negatywnych postaw rodzicielskich zalicza się: odrzucenie, związane z brakiem sympatii, wsparcia i komunikacji, odrzuceniu towarzyszy często krytyka i agresja. Unikanie, przejawiające się brakiem zainteresowania sprawami dotyczącymi dziecka oraz brakiem chęci i inicjatywy do różnych form spędzania czasu wspólnie z podopiecznym. Nadmierne ochranianie, które wynika z lęku rodziców, polega na wyręczaniu dziecka nawet w najprostszych czynnościach, przez co nie ma ono możliwości samodzielnie eksplorować świata. Tę postawę szczególnie często przybierają rodzice dzieci z niepełnosprawnościami i jest ona ściśle powiązana z nadopiekuńczością. Ostatnią negatywną postawą jest nadmierne wymaganie, czyli stawianie zadań i oczekiwań niewspółmiernych do możliwości dziecka (Stróżyńska, 2019).

Style wychowawcze wpływają na rozwój autonomii dziecka przede wszystkim poprzez sposób organizowania codziennych doświadczeń związanych z podejmowaniem decyzji, komunikowaniem potrzeb oraz stopniem kontroli sprawowanej przez rodziców. Możliwość samodzielnego działania, popełniania błędów oraz ponoszenia konsekwencji własnych wyborów stanowi istotny element rozwijania sprawczości i odpowiedzialności. Należy jednak podkreślić, że rozwój autonomii może przebiegać odmiennie w zależności od rodzaju i stopnia niepełnosprawności dziecka, jego możliwości komunikacyjnych oraz poziomu funkcjonowania społecznego.

MECHANIZMY WPŁYWU STYLÓW WYCHOWAWCZYCH NA ROZWÓJ AUTONOMII DZIECKA Z NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIĄ

Analiza mechanizmów wpływu stylów wychowawczych na rozwój autonomii dziecka pozwala lepiej zrozumieć, w jaki sposób relacje rodzinne mogą sprzyjać budowaniu sprawczości i samodzielności bądź prowadzić do utrwalania zależności od otoczenia.

Zgodnie z teorią samostanowienia Edwarda Deciego oraz Richarda Ryana (*Self-Determination Theory*), autonomia stanowi jedną z podstawowych potrzeb psychologicznych człowieka, tuż obok potrzeby kompetencji i relacyjności. Możliwość podejmowania samodzielnych decyzji oraz wpływ na własne działania sprzyjają rozwojowi wewnętrznej motywacji, dobrostanu jednostki oraz poczucia sprawczości. W przypadku dzieci z niepełnosprawnościami ważne jest tworzenie dla nich warunków umożliwiających aktywne uczestnictwo w codziennych sytuacjach oraz stopniowe i adekwatne do ich możliwości rozwijanie samodzielności. Rozwój autonomii dziecka odbywa się głównie poprzez codzienne doświadczenia i aktywności związane z podejmowaniem samodzielnych decyzji oraz dokonywaniem wyborów w różnych obszarach życia. Środowisko rodzinne i społeczne pełni szczególnie ważną rolę, gdyż może zarówno wspierać rozwój samostanowienia, jak i go ograniczać poprzez nadmierną kontrolę, co prowadzi do ograniczenia samodzielnego działania. Badania wskazują, że osoby funkcjonujące w mniej restrykcyjnych oraz zintegrowanych rodzinach mają większe możliwości rozwijania autonomii oraz poczucia wpływu na własne życie (Wehmeyer, 2020). W relacjach rodziców z dzieckiem szczególne znaczenie mają dialog, możliwość współdecydowania oraz stopniowe budowanie odpowiedzialności za własne działania. Wychowanie oparte na zaufaniu i szacunku wobec potrzeb dziecka sprzyja rozwojowi wewnętrznej motywacji oraz poczucia sprawczości. Nadmierna kontrola, ograniczanie możliwości samodzielnego działania oraz presja mogą prowadzić do osłabienia autonomii oraz utrwalania poczucia zależności od otoczenia.

Samostanowienie rozumiane jest jako możliwość działania jako podmiot sprawczy we własnym życiu, wolny od nadmiernej ingerencji zewnętrznej. Środowiska restrykcyjne oraz nadmiernie kontrolujące ograniczają możliwość dokonywania wyborów i podejmowania decyzji dotyczących codziennego funkcjonowania, co może prowadzić do utrwalania zależności od otoczenia oraz obniżenia poczucia sprawczości (Wehmeyer, 2020).

Autonomia uznawana jest za jeden z podstawowych wymiarów jakości życia osób z niepełnosprawnościami. Badania wskazują, że osoby prezentujące wyższy poziom samostanowienia częściej osiągają wyższy poziom satysfakcji życiowej oraz lepiej funkcjonują społecznie. Możliwość podejmowania samodzielnych decyzji oraz poczucie wpływu na własne życie sprzyjają budowaniu dobrostanu psychicznego i większej aktywności społecznej. Wspieranie autonomii oraz ograniczanie nadmiernej kontroli zewnętrznej może zatem przyczyniać się do poprawy jakości życia osób z niepełnosprawnościami. Rozwój autonomii dziecka z niepełnosprawnością wymaga zachowania równowagi pomiędzy zapewnianiem wsparcia a tworzeniem przestrzeni do samodzielnego działania i podejmowania decyzji. Styl wychowawczy oparty na dialogu, współdecydowaniu oraz adekwatnym wsparciu może sprzyjać budowaniu poczucia sprawczości, samodzielności i odpowiedzialności za własne działania. Z kolei nadmierna kontrola, wyřeczanie oraz ograniczanie możliwości dokonywania wyborów mogą prowadzić do utrwalania zależności od otoczenia i ograniczania rozwoju autonomii. Wspieranie samostanowienia osób z niepełnosprawnościami należy zatem uznać za jeden z kluczowych elementów sprzyjających rozwojowi autonomii, poprawie jakości życia oraz zwiększaniu uczestnictwa społecznego.

PODSUMOWANIE

Przeprowadzona analiza pozwoliła ukazać znaczenie stylów wychowawczych oraz postaw rodzicielskich w procesie kształtowania autonomii dziecka z niepełnosprawnością. Analiza stylów wychowawczych pozwoliła zobrazować, że postawy przyjmowane przez rodziców bądź opiekunów mają realny i istotny wpływ na rozwój autonomii dziecka. Szczegółne znaczenie przypisano stylowi demokratycznemu, który opiera się na dialogu, jasno określonych granicach oraz wsparciu emocjonalnym. Styl ten sprzyja budowaniu poczucia bezpieczeństwa, sprawczości i odpowiedzialności za własne decyzje, zwłaszcza gdy wymagania stawiane dziecku są dostosowane do jego możliwości rozwojowych. Wskazano również na style wychowawcze, które mogą ograniczać rozwój autonomii dziecka poprzez nadmierną kontrolę, brak możliwości współdecydowania lub przeciwnie – brak konsekwencji i jasno określonych zasad. W kontekście wychowania dzieci z niepełnosprawnościami zwrócono szczególną uwagę na problem nadopiekuńczości rodzicielskiej. Postawa ta, często motywowana troską, lękiem o bezpieczeństwo dziecka oraz obawą przed jego porażkami, może prowadzić do nadmiernego wyręczenia, ograniczania aktywności oraz braku przestrzeni do samodzielnego podejmowania decyzji. W dłuższej perspektywie skutkuje to osłabieniem poczucia sprawczości, utrwaleniem zależności od otoczenia oraz trudnościami w kształtowaniu autonomii. W pracy omówiono pojęcie autonomii jako struktury wielowymiarowej, obejmującej samodzielność, możliwość podejmowania decyzji oraz odpowiedzialność za własne działania. Podkreślono, że autonomia nie jest cechą wrodzoną ani jednorazowym osiągnięciem, lecz procesem rozwojowym, który kształtuje się stopniowo na przestrzeni lat. Jej poziom zależny jest zarówno od indywidualnych możliwości jednostki, jak i od warunków środowiskowych,

w tym jakości relacji z rodzicami lub opiekunami oraz sposobu, w jaki wspierają oni dziecko w podejmowaniu coraz bardziej samodzielnych działań. Poruszono także problem uznania autonomii osób z niepełnosprawnościami w życiu dorosłym. Wskazano, że bariery środowiskowe, społeczne oraz utrwalone stereotypy często prowadzą do ograniczania decyzyjności tych osób i podważania ich kompetencji. Wnioski płynące z analizy literatury wskazują, że autonomia osób z niepełnosprawnościami nie rozwija się spontanicznie, lecz wymaga świadomego i adekwatnego wsparcia ze strony rodziców oraz otoczenia społecznego. Style wychowawcze oparte na dialogu, współdecydowaniu i stopniowym przekazywaniu odpowiedzialności sprzyjają budowaniu samodzielności oraz lepszemu funkcjonowaniu społecznemu w życiu dorosłym. Z kolei nadmierna kontrola i nadopiekuńczość mogą prowadzić do utrwalania zależności od otoczenia, ograniczenia sprawczości oraz obniżenia jakości życia osób z niepełnosprawnościami.

BIBLIOGRAFIA

- Albin, K., Bieganowska-Skóra, A., Biel-Ziółek, K., Bierzanowska, K., Bilnicka, A., Furgał, E., Kocejko, M., Kurowski, K., Pohl, P., Polczyk, P., Trojanowska, M., Katja, Ziolo-Pużuk, K. (2018). O niepełnosprawności: Definicje. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia de Cultura*, 10(1), 13–29. <https://doi.org/10.24917/20837275.10.1.2>
- Duda, M. (2021). Rola autonomii i uczestnictwa społecznego w kształtowaniu poczucia jakości życia osób z długotrwałą niepełnosprawnością nabytą. *Niepełnosprawność*, 44, 11–27.
- Kędziera, K. (2021). Autonomia dziecka w kontekście wolności myśli, sumienia i wyznania dziecka oraz prawa rodziców do wychowania dziecka zgodnie z własnymi przekonaniami – część I. *Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis*, 10(2), 75–92. <https://doi.org/10.34616/141811>
- Kiciński, K. (1992). Godność, punitivność, autonomia jednostki. W: A. Pawełczyńska (red.), *Wartości i ich przemiany* (s. 101-152). Warszawa: Wydawnictwo Archidiecezji Warszawskiej.
- Liberska, H. (2007). Kształtowanie się tożsamości a styl wychowania w rodzinie. W: B. Harwas-Napierała, H. Liberska (red.), *Tożsamość a współczesność: Nowe tendencje i zagrożenia* (s. 53–74). Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.
- Miodek, A., Janiszewska-Nieścioruk, Z. (2015). Potrzeba sprawstwa jako przejaw autonomii dziecka z głęboką niepełnosprawnością intelektualną. W: B. Szczupał, A. Giryński, G. Szumski (red.), *W poszukiwaniu indywidualnych dróg wspierających wszechstronny rozwój osób z niepełnosprawnością* (s. 57–68). Warszawa: Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej.
- Nowakowski, P. (2021). Problem nadopiekuńczości wobec dzieci z niepełnosprawnościami. *Kultura – Przemiany – Edukacja*, 9, 213–222. <https://doi.org/10.15584/kpe.2021.9.10>
- Przetacznik-Gierowska, M., Włodarski, Z. (1994). *Psychologia wychowawcza*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Ryan, R. M., Patrick, H., Deci, E. L., & Williams, G. C. (2008). Facilitating health behaviour change and its maintenance: Interventions based on self-determination theory. *European Health Psychologist*, 10(1), 2–5.
- Santrock, J.W. (2003). *Adolescence*. London: McGraw-Hill.
- Skibska, J. (2012). Kształtowanie autonomii – osiągnięcie niezależności. W: R. J. Kijak (red.), *Niepełnosprawność w zwierniku dorosłości* (s. 73–92). Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.

- Smetana J. G. (1995). Parenting styles and conceptions of parental authority during adolescence. *Child development*, 66(2), 299–316. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.1995.tb00872.x>
- Stróżyńska, A. W. (2019). Style wychowania i postawy rodzicielskie. W: J. Zimny (red.), *Rodzina księgą życia* (s. 65–75). Katowice: Akademia Wychowania Fizycznego im. Jerzego Kukuczki w Katowicach.
- Urbański, M. (2020). *Style wychowania a konflikty i samopoczucie dziecka w rodzinie w percepcji uczniów szkół podstawowych. Гуманитарний корпус [Humanitarian Corpus]*, 33(2), 114–124.
- Wehmeyer, M. L. (2020). The importance of self-determination to the quality of life of people with intellectual disability: A perspective. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(19), 7121. <https://doi.org/10.3390/ijerph17197121>
- Zaborowski, Z. (1980). *Rodzina jako grupa społeczno-wychowawcza*. Warszawa: Nasza Księgarnia.
- Zawiślak, A. (2008). Problemy autonomii osób dorosłych z niepełnosprawnością intelektualną. *Rocznik Naukowy Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej w Bydgoszczy. Transdyscyplinarne Studia o Kulturze i Edukacji*, 3, 41–46.
- Ziemska, M. (1986). *Postawy rodzicielskie*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Żyta, A. (2018). Samostanowienie dorosłych osób z niepełnosprawnością intelektualną a ich rodzice – dylematy i wyzwania. W J. Głodkowska, K. Sipowicz, I. Patejuk-Mazurek (red.), *Tradycja i współczesność pedagogiki specjalnej w tworzeniu społeczeństwa dla wszystkich* (s. 141–154). Warszawa: Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej.

ABSTRACT

The aim of this article is to analyze the significance of parenting styles and parental attitudes in the process of shaping the autonomy of children with disabilities. Autonomy is understood as a multidimensional and long-term process that includes the ability to make independent decisions, a sense of agency, responsibility for one's actions, and the capacity to act in accordance with an individual value system. The paper highlights the specific nature of autonomy development in children with disabilities, which, in comparison to typically developing children, requires more conscious, systematic, and needs-oriented support from parents or caregivers. This review article is based on an analysis of literature in the fields of pedagogy, special education, and developmental psychology. The selected parenting styles discussed in the paper include the democratic, authoritarian, and permissive styles, with particular emphasis on their influence on the development of children's independence and decision-making abilities. Special attention is given to the phenomenon of overprotectiveness, which often accompanies the upbringing of children with disabilities and is frequently justified by concern for their safety. However, it is emphasized that excessive control, constant assistance, and limiting a child's activity may lead to a reduced sense of agency, the reinforcement of dependence on others, and difficulties in making independent decisions. The article also underlines the importance of children's ability to communicate their own needs as a key element in the development of autonomy. The conclusions drawn from the literature analysis indicate that supporting the autonomy of children with disabilities should be based on both providing adequate support and creating opportunities for independent action. Conscious parenting attitudes contribute not only to the development of autonomy but also to an improved quality of life and social functioning of the child.

Keywords: disability, autonomy, parenting styles, special education, self-determination

zgłoszone: 29.01.2026; zaakceptowane: 11.06.2026; opublikowane: 20.08.2026